

Andrej Studen

NEKAJ DROBCEV IZ VSAKDANJKA LJUBLJANSKIH SLUŽKINJ PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

Sloj hišnih poslov, ki nasploh sodi med najbolj izkoriščane, zapostavljene in prikrajšane poklicne skupine, je bil večinoma sestavljen iz predstavnic nežnejšega spola, saj so bila domača opravila in osebne službe v mestih skoraj izključno ženski poklic. V svetu hišnih poslov je vladala točno določena hierarhija, ki jo je pogojevala njihova poklicna kvalifikacija. Na plačilni lestvici, ki je zajemala streho nad glavo, oskrbo in plačilo v denarju, so bile za delodajalce najcenejše mlade in neizučene pestrne, ki so poleg oskrbe otrok pogosto opravljale še vsa hišna dela. Malo bolje so bile plačane navadne hišne dekle, zadolžene za težavna dela, kot je na primer snajenje sob; potem kuhinjske dekle, ki so bile zadolžene za pomivanje posode in so morale pomagati kuharici; ali pa pestunje, ki so se glede na svojo vlogo in položaj nahajale nekje med služkinjo in vzgojiteljico. Nenazadnje je bila v tej osrednji skupini še številčno najmočnejša skupina "deklic za vse", ki je opravljala tako naloge navadne kuharice kot tudi sobarice in pestunje. Najvišja plačila so prejemale kuharice, oskrbnice in dojilje. Za njimi so nekoliko zaostajale izborne sobarice, ki so bile večje tudi šivanja in likanja, ali pa služkinje, ki so bile zadolžene za osebno strežbo "milostljive". Poleg slabo plačanih hlapcev srečamo med moškimi hišnimi posli tudi strežaje, ki so tvorili tenak, vendar zelo dobro plačan gornji sloj te poklicne skupine.¹ Zavoljo tega nanje naletimo samo pri najbolj petičnih in finih Ljubljancih.²

Ker je bil torej svet hišnih poslov predvsem ženski svet, bomo v nadaljevanju, da bi zadevo poenostavili in posplošili, govorili o vsakdanjku ljubljanskih služkinj.

Med njimi so prevladovale predvsem mlajše ženske. Skoraj vse so bile samske. V Ljubljani je bila rojena le peščica služkinj. Večina le-teh je namreč prišla v mesto iz okoliških vasi, torej s podeželja, nekatere pa tudi iz manjših mest in trgov.³ Njihov socialni izvor se omejuje na kmečke in spodnje sloje.⁴

Najti delo in prenočišče je bil glavni problem, pred katerim so se znašla dekleta po prihodu v mesto. Zaposlitev so služkinje iskale preko oglasov ter raznih posredovalnic. V majhnem mestu, kot je bila Ljubljana, pa je bil najbolj v navadi "tretji način iskanja zaposlitve in služkinj, pri katerem so se gospodinje in služkinje zanašale na ustne informacije in priporočila znancev, prijateljev in sorodnikov. Dogovarjanje je bilo ustno, včasih pa so bili vpleteni tudi posredovalci... Navadno so bile to kmečke ženske, ki so prodajale na trgu, 'jajčarice', 'mlekarice' in druge ženske, ki so poznale razmere v domačem kraju in v mestu in so bile vir informacij za služkinje in delodajalce."⁵

Dekleta so se v večini primerov zaposlovala kot "deklice za vse" ali pestunje. To je bila navadno njihova prva zaposlitev, ki tudi ni zahtevala nobene kvalifikacije. Vzroki, da so sprejele službo pri meščanski družini, pa niso bili sa-

¹ Prim.: Marina Tichy, *Alltag und Traum. Leben und Lektüre der Wiener Dienstmädchen um die Jahrhundertwende*, Wien/Köln/Graz 1984, (dalje Tichy, *Alltag und Traum...*), str. 52 in 24.

² Kot primer vzemimo Cesto Franca Jožefa leta 1910. Butlerja je imel npr. bankir Josef Luckmann ali pa bankir in trgovec z manufakturnim blagom Emerich Mayer mlajši. Oba sta bila samska. Glej *Zgodovinski arhiv Ljubljana* (dalje ZAL): Popis prebivalstva leta 1910, Franca Jožefa cesta 9 in 11.

³ Prim.: Andrej Studen, *Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar. Socialnozgodovinska analiza izvora in poklicne strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869-1910*, Ljubljana 1993.

⁴ Za ilustracijo si oglejmo rezultate ankete, ki jo je leta 1910 v 11 nemških velicestih izvedla 'komisija za zaščito delavk' Zveze nemških ženskih društev (BDF - Bund deutscher Frauenvereine). 30% ženske služinčadi so sestavljale hčere (zlasti podeželskih) obrtnikov (rokodelcev), sledila jim je skupina delavskih hčera - 24% (med njimi so največjo podskupino predstavljali kmečki delavci). Tema dvema skupinama je sledila še nekoliko večja skupina hčera kmetov (17,3%), preostanek pa je bil sestavljen iz hčera vrtnarjev, nadzornikov posesti, delovodij, železniških in poštinih uradnikov. Glej: Uta Ottmüller, *Die Dienstmädchenfrage, Zur Sozialgeschichte der doppelten Ausnutzung von Dienstmädchen im deutschen Kaiserreich*, Münster 1978, str. 65.

⁵ Janja Žagar, *Služkinje v Ljubljani*, Traditiones 15, 1986, (dalje Žagar, *Služkinje...*), str. 24.

mo ekonomske narave. Pogosto so se radi zaposlile v mestu tudi zaradi predstav o boljšem življenju, lažjem in čistejšem delu, boljšem zaslužku, lepših oblekah ipd.

Gospodinje so delovno razmerje s služkinjami sklepale ustno. Želele so si predvsem "delavne, poštene, vljudne, spoštljive pomočnice. Služkinja ni smela biti preveč gostobesedna ali celo jezikava, ni se smela 'presvobodno' vesti."⁶ Prvi pogovor med služkinjo in 'milostljivo' se je sukal okoli delovnih dolžnosti, pogojev, zaslužka. 'Milostljiva' je kandidatko najprej zasula z vprašanji, ali zna pospravljati, postiljati, kuhati, zakuriti, pogrinjati mizo, šivati, likati, snažiti obleko in čevlje, česati in spletati, ali ima rada otroke ipd. V isti sapi ji je tudi povedala, da obiskov v hiši ne trpi in da ne mara, da se klepeta z drugimi posli.⁷

Če je bila služkinja gospodinjji všeč, jo je najprej sprejela na nekajdnevno preizkusno delo in če je bila z njo zadovoljna, jo je vzela na delo. Večina ljubljanskih gospodinjstev je zaposlovala le po eno služkinjo, t.i. "deklico za vse", in ta je v celoti morala prevzeti gospodinjstvo v svoje roke.⁸ Poleg pospravljanja stanovanja, ribanja tal, pomivanja oken, kuhanja, pranja in likanja perila ter nakupovanja za gospodinjstvo potrebnih stvari, je morala ponavadi tudi streči pri mizi ter varovati delodajalčeve otroke. Delo, ki ga služkinje niso zmogle čez dan, se je nemalokrat zavleklo pozno v noč, njihov delovnik pa je po navadi trajal 15 do 16 ur, po potrebi pa tudi več. Delo služkinje torej skoraj ni dopuščalo počitka. Daljši počitek so si lahko privoščile samo v času, ko so imele prosto. Navadno je bilo to ob nedeljah popoldne.⁹

⁶ Žagar, Služkinje..., str. 25.

⁷ V času avstroogrške monarhije so izhajali tudi različni, dvojezični 'žepni' priročniki, ki so bili namenjeni predvsem vojakom, pa tudi drugim, ki niso obvladali nemškega jezika. Med njimi je tudi slovensko-nemški priročnik, katerega platnice se žal niso ohranile (priročnik je moja osebna last, njegovega točnega naslova pa mi ni uspelo ugotoviti). V njem najdemo v slovensčini in nemščini opise raznih vsakdanjih situacij (npr. vreme, kopanje, sprehod ipd.), razne pogovore (npr. pri brivcu, krojaču, zdravniku ipd.) ter razgovore in povelja za vojaške novince. Na straneh 36-42 najdemo tudi zelo podroben opis pogovora ob najemanju služkinje in opis razgovorov s služkinjami ob različnih situacijah: a) snaženje obleke, b) pospravljanje po stanovanju, c) v kuhinji in d) v obednici.

⁸ To nam pokaže natančna analiza ljubljanskih gospodinjstev na podlagi popisov prebivalstva iz let 1869, 1880, 1890, 1900 in 1910.

⁹ Prim.: Žagar, Služkinje..., str. 31.

Ovradba.

Marija Tucel, sobarica
pri Lukan, stanujoča
na Franca Lorceta cesti št. 7.
in Ana Omerko, kuharica
pri profesorju Orožen,
stanujoča v Tuličovi
ulici št. 3.

Metale so dne 9. t. m. ob 7.56
popolodne, skozi okno
druga nadstropja in
Lukanovega, stanovanja
kose sladkorja na
memo idoloč vojake
pri tem je padel en
kosiček sladkorja na
klobuk Dr. Pegana,
odvetnika na Dunajski
cesti št. 32. kateri ji to
podpisanimu ovradil,

Ljubljana dne 10/5. 09.

Martin Golobčič
mestni pol. stražnik

Služkinje so bile za svoje delo plačane s hrano in stanovanjem, denarni del zaslužka pa se je ponavadi izplačeval mesečno.¹⁰ Včasih so služkinje od gospodinje dobile tudi kakšno ponošeno

¹⁰ Janja Žagar navaja, da so imele služkinje pred prvo svetovno vojno po slovenskih mestih približno 2 do 3 goldinarje začetne plače, z leti pa 10 do 12 goldinarjev na mesec. Glej: Žagar, Služkinje..., str. 37.

obleko, čevlje ali perilo, v 'boljših' družinah pa so ob večjih praznikih (božič ali pa velika noč) dobile še kakšen 'priboljšek' ali posebno 'nagrado'.

Prehrana služkinj je bila sestavni - naravni - del njihovih zaslužkov.¹¹ Služkinje so morale jesti posebej, ločeno od družine, navadno v kuhinji, medtem ko je družina jedla v jedilnici.¹² Po kakovosti je bila hrana služkinj navadno zelo slaba in večkrat tudi nezadostna. Vse je bilo seveda odvisno tudi od tega, ali je bila gospodinja dobra ali pa stiskaška in varčna.¹³

Podobno kot pri prehrani so bile služkinje tudi pri stanovanju, kot delu plačila, tako osebno kot tudi prostorsko ločene od družine delodajalca. Stanovanjske razmere služkinj so bile zelo slabe. V Ljubljani so pogosto prenočevale v kuhinjah,¹⁴ včasih tudi v predsobah, na zložljivih posteljah ali pa v predalnikih. V gospodinjstvih, kjer so bili 'pri hiši' posli obeh spolov, so moški seveda prenočevali ločeno od žensk. Medtem ko so dekleta ponavadi prenočevale v hiši, so hlapci pri kmetih na mestnem obrobju, pri raznih prevoznikih, gostilničarjih in drugih prenočevali v hlevih ali pa v šupah.

Nekatera meščanska stanovanja so imela tudi posebno izbo za posle, ki je bila "odmaknjena od gospodarjevih prostorov in je bila funkcionalno povezana le s kuhinjo, shrambo in predizbo (odpiranje vrat ob obisku!)." ¹⁵ Poselske sobice so bile prostorsko izredno majhne, tako da v njih ni bilo mogoče postaviti drugega kot posteljo in omaro. Poleg slabe, mizerne opremljenosti je bilo za poselsko sobico značilno tudi pomanjkanje zraka in svetlobe ter ogrevanja. Edini vir ogrevanja je bila navadno s soparo in vonjavami pomešana toplota, ki sta jo oddajala štedilnik in

peč v kuhinji. Nekaterne poselske sobice sploh niso imele oken, če pa so ga že imele, je bilo le-to ponavadi obrnjeno na ozko in temačno notranje dvorišče z vrhno svetlobo (Lichthof), včasih celo samo na hodnik ali v kuhinjo.¹⁶

Nekoliko bolje se je godilo služkinjam, ki so služile pri bogatih meščanskih družinah v imenitnem naselju vil v Kapucinskem predmestju. V teh vilah so se prostori, kjer so stanovali posli, nahajali v kleti, do njih pa je vodil poseben vhod z dvorišča. Tudi ta vhod lepo simbolizira ločitev in distanco meščanske družine do hišnih poslov. S posebnim vhomom je postala socialna in prostorska ločitev namreč še bolj očitna in opazna. V nekaterih vilah naletimo samo na malo prostornejšo izbo za posle,¹⁷ v nekaterih pa kar na kletno stanovanje, sestavljeno iz sobe in kuhinje.¹⁸

Privatno življenje služkinj je bilo zelo omejeno. Osebna nesvoboda se je kazala že v tem, da so morale biti neprestano na razpolago delodajalcu.¹⁹ Brez dovoljenja delodajalca niso smele zapustiti hiše, 'gospoda' jim je prepovedovala ali dovoljevala obiske ipd. Neprestano se je skrbelo tudi za moralnost služkinj. Bodanius je svetoval gospodinjam sledeče:

"Važno je, da leži soba služkinje tako, da za njeno nravnost ni nobene nevarnosti. V velikih stanovanjskih hišah ne moremo preprečiti, da bi služkinja ne imela lastnega vežnega ključa. V takih hišah tudi ne moremo po svoji volji razvrščati sob, in tako se kaj rado zgodi, da razmerje

¹¹ Prim.: Tichy, Alltag und Traum..., str. 49.

¹² Prim. npr. opis: Fritz Zangger, Das ewige Feuer im fernem Land, Celje 1937, str. 21/22.

¹³ Razliko med dobro in stiskaško gospodinjjo nam lepo opiše v svojih spominih Franc Vodeb. Pri prvi, dobrotljivi gospodinjji ni stradal kruha, medtem ko je pri drugi, precej skopuški gospodinjji, le poredko dobil kruh, pa še ta je bil vedno star in pogosto plesniv, tako da ga je večkrat dal ovcam, ki jih je pasel. Glej: Franc Vodeb, Moji spomini, rokopis hrani Pokrajinski muzej Celje.

¹⁴ O tem poroča že Wilhelm Fr. Lippich, Topographie der k.k. Provinzialhauptstadt Laibach, Ljubljana 1834, str. 75.

¹⁵ Andrej Studen, Poskus mikroraziskave dveh ljubljanskih hiš, njunih stanovanj in stanovalcev v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja, Sinteza 1990, (dalje Studen, Poskus mikroraziskave...), str. 170.

¹⁶ Kot primer naj navedem površino poselskih sobic, ki sta se nahajali v dveh tipičnih, popotresnih meščanskih stanovanjih na Dvornem trgu. V prvem stanovanju je izba za posle (Magdkammer, Dienerkammer) merila 5,7 m², v drugem pa samo 3,85 m². Obe izbi sta imeli okno obrnjeno na ozko notranje dvorišče, bili sta brez peči, nahajali pa sta se poleg kuhinje, ki je bila opremljena s pečjo in štedilnikom. - Glej: Studen, Poskus mikroraziskave..., str. 170.

¹⁷ Na prostornejšo izbo za posle (Dienstbotenzimmer) naletimo npr. v vili rentnika in zasebnika Guida Zeschka (glej ZAL: Popis prebivalstva leta 1910, Franca Jožefa cesta 17) ali pa v vili lekarnarja Gabriela Piccolija (glej: ZAL: Popis prebivalstva leta 1910, Franca Jožefa cesta 15).

¹⁸ Na tak primer stanovanja za hišne posle naletimo denimo v vili odvetnika dr. Otta Vallentschaga v Šubičevi ulici 10. - Glej: Andrej Studen, Nekaj drobtin o vili v Šubičevi ulici 10 (o njenem nastanku, strukturi in prvih lastnikih), Borec XLII, št. 1, 1990, str. 147.

¹⁹ Prim.: Tichy, Alltag und Traum..., str. 35; Ursula A. J. Becher, Geschichte des modernen Lebensstils, München 1990, str. 133.

med poslom in družino ni takšno, kakršno bi moralo biti. Vendar je dolžnost gospodinje, da stori za posla vse, kar more. V manjših krajih moremo zahtevati - lahko tudi sporazumno z dekletovimi starši -, da mora biti dekle zvečer ob določenem času doma, če pa želi ob izrednih prilikah delj časa izostati, mora prositi gospodinjjo za dovoljenje."²⁰

Vse lepo in prav. Vendar pa ne smemo pozabiti na dvojno moralo, ki je bila tako značilna za meščanstvo. Na eni strani se namreč pojavljajo silne skrbi za npravstvenost služkinj, na drugi pa so gospodarji, njihovi odraščajoči sinovi, celo podnajemniki ter razni pomočniki služkinje pogosto skušali tudi spolno izrabljati. "Nekatere služkinje so se temu vdajale, ker so se bale izgubiti zaposlitev, ali pa so bile žrtve svoje nezkušenosti."²¹

O spolnem nadlegovanju služkinj pričajo tudi nekatere ohranjene policijske ovadbe. Naravnost nepopravljiv je bil npr. kavarnar Jakob Vospernik, ki je kot brencelj obletaval domače služkinje. V svojem stanovanju na Turjaškem trgu št. 1 je leta 1904 denimo neprestano zalezoval in nagovarjal h grehu mlado, komaj 18-letno služkinjo Angelo Stariha. Nekega avgustovskega večera je le-ta vsa objokana pritekla do policijskega stražnika ter ovadila Vospernika, da jo je "dvakrat po desni strani obraza z roko vdaril tako, da je zatekla. Vzrok temu je bil ker je hotel Vospernik imeti s Starihovo ljubavne razmere, Starihova pa tega ni dovolila, je pa ženi Vospernikovi povedala in to je Vospernika raztogotilo, da je Starihovi dal topli zaušnici."²²

Naslednje leto srečamo pri Vosperniku novo služkinjo, Katarino Payer. Pri njem je bila v službi do konca oktobra, nato pa jo je moral Vospernik na zahtevo žene odpustiti. Novembra se je Payerjeva preselila v Cegnarjeve ulice št. 4. Ljubavno razmerje, ki ga je imela z Vospernikom, pa se po njeni odpustitvi še ni končalo. 14. novembra ob osmih zjutraj je namreč Vospernikova žena Marija zasačila 'golobčka' v Flegarjevi gostilni na Zaloški cesti. S Payerjevo sta si seveda takoj skočili v lase ter se stepili. Ko se je pretep iz gostilne prestavil na cesto, je mimo prišel mestni policijski stražnik, ki je najprej razgnal radovedno občinstvo, nato pa je bil "končno primoran Payerjevo predstaviti k uradu".²³

Težke delovne razmere, slaba in pomanjkljiva prehrana, grdo ravnanje, vzvišen odnos delodajalcev ter neredno plačevanje so bili najpogostejši vzroki, da je služkinja pretrgala delovno razmerje ali zamenjala službo. Gospodinje so služkinjo odpustile tudi zaradi ostarelosti in nezmožnosti za delo, daljše obolelosti ali nosečnosti, v primeru kraje, lenobe, nočnega pohanjanja, jezikavosti ali prepirljivosti.

Brezposelne služkinje so si navadno poskušale poiskati delo drugod, nekatere pa so se tudi 'vdale' v prostitucijo.²⁴ Ali jih je v prostitucijo gnala težnja po boljšem življenju, po pozabljenju resničnosti?²⁵ Pravi vzroki nam seveda nikoli ne bodo popolnoma znani.

Med policijskimi ovadbami, poročili o zaporu in izgonjskimi listi z začetka stoletja srečamo zelo veliko bivših služkinj. Mestni policijski stražniki so jih najpogosteje ovadili zaradi (nočnega) postopanja in nespodobnega vedenja, mnoge pa tudi zaradi (nočnega) vlačuganja. Pri nekaterih ovadbah so navedeni tudi kratki opisi "spolskega združevanja" po raznih šupah, hlevih in kozolcih, v Tivolskem parku itd.²⁶

Mnoge služkinje so prišle služiti v mesto z željo, da bi se omožile. Njihove možnosti za poroko sicer nikakor niso bile tako rožnate, kot si pogosto predstavljamo. Skoraj večino časa so namreč morale biti na razpolago 'gospodi', ki je tudi strogo pazila, da ga niso lomile s fanti in pogosto so jim preostale le sanje o 'princu na belem konju'.

Za primerno partijo so se lahko ozirale le ob nakupih in seveda, ko so imele prosto. Fante so ponavadi spoznale na nedeljski promenadi, na plesih v raznih gostilnah, na veselicah na prostem.

Gospodarji razmerjem svojih služkinj z 'resnimi' fanti navadno niso nasprotovali, če je služ-

²⁴ Iz letnega poročila glavnega zdravnika c.kr. policijske direkcije na Dunaju dr. Andreasa Witlačila za leto 1894 je razvidno, da je bilo med na novo evidentiranimi prostitutkami (torej tistimi, ki do takrat še niso imele zdravstvene knjižice - skupaj jih je bilo 393) kar 240 služkinj (61,1%). Glej: Das österreichische Sanitätswesen, VII. Jg., 1895, Nr. 41, str. 375.

²⁵ Božo Škerlj, K problemom prostitucije v Ljubljani, Tehnika in gospodarstvo, leto VI, 1940, št. 5-6, str. 101-116 in 172-181. Škerlj ugotavlja, da se v obdobju med obema vojnama prostitutke rekrutirajo predvsem iz socialno šibkejših vrst, med njimi pa je kar 43,4% služkinj. Glej str. 104 in 177.

²⁶ Glej: ZAL: REG I/ fasc. 1268, 1269, 1270, 1271, 1272, 1273, 1274, 1275, 1277, 1278, 1318 in 1319. V fasciklih najdemo podatke za leta 1901 do konca 1906.

²⁰ Bodanius, Lepo vedenje, Ljubljana 1921, str. 113.

²¹ Žagar, Služkinje..., str. 44/45.

²² ZAL: REG I/ fasc. 1275, fol. 255.

²³ ZAL: REG I/ fasc. 1278, fol. 527.

kinja dobro in vestno opravljala svoje delo ter ni zanemarjala svojih dolžnosti.

Dokaj nenavaden način osvajanja fantov pa sta si v lepem majskem popoldnevu leta 1909 ob pol petih omislili "Marija Pucel, sobarica pri Lukan, stanujoča na Franca Jožefa cesti 7 in Ana Omerza, kuharica pri profesorju Orožen, stanujoča v Šubičevi ulici št. 3." Mestni policijski stražnik Martin Galovič poroča, da sta "metale skozi okno družiga nadstropja iz Lukanovega stanovanja kosce sladkorja na memo idoče vojake. Pri tem je padel en košček sladkorja na klobuk Dr. Pegemu, odvetniku na Dunajski cesti št. 32, kateri je to podpisanemu ovadil." Ovajenke so bile strogo posvarjene.²⁷

Za nekatere služkinje pa se je srečevanje s fanti tudi nesrečno končalo. Fantje, ki niso imeli 'poštenih namenov' in so bili polni praznih obljub ter sladkih besed, so služkinje v primeru, da so zanosile, pogosto zapustili. Sluškinje z nezakonskimi otroki so morale velik del ali pa celoten zaslužek nameniti za vzdrževanje otrok, ki so jih dale ali v rejo ali v oskrbo staršem ali pa okoliškim kmetom, kjer so si vsakdanji kruh služili kot pastirčki ali pestrne.

ZUSAMMENFASSUNG

Einige Details aus dem Alltag der Ljubljanaer Dienstmädchen vor dem Ersten Weltkrieg

Die Schicht der Dienstmädchen, die allgemein zu den am meisten ausgebeuteten, zurückgesetzten und benachteiligten Berufsgruppen gehört, bestand im wesentlichen aus den Vertreterinnen weiblichen Geschlechts, waren doch häusliche und persönliche Dienste in den Städten eine fast ausschließliche Domäne der Frauen. Unter den Dienstmädchen in Ljubljana (Laibach) überwogen vor allem die jüngeren Frauen, fast ausnahmslos ledig. Davon war nur eine Handvoll in Ljubljana geboren. Der Großteil von ihnen kam nämlich aus den umliegenden Dörfern nach Ljubljana, einige aber auch aus kleineren Städten und Märkten. Ihre soziale Herkunft ist auf bauerliche und untere Schichten beschränkt.

Die Frauen waren in den meisten Fällen als "Mädchen für alles" oder Kindermädchen beschäftigt. Das war gewöhnlich ihre erste Beschäftigung, die keine besondere Qualifikation voraussetzte. Die Hausfrauen schlossen das Arbeitsverhältnis mit den Dienstmädchen mündlich. Gefragt waren vor allem arbeitssame, ehrliche, höfliche und "ehrerbietige" Dienstmädchen. Der überwiegende Teil der Ljub-

ljanaer Haushalte beschäftigte nur ein Dienstmädchen.

Die Dienstmädchen wurden mit Unterkunft und Verpflegung entlohnt. Ein Geldbetrag als Teil der Entlohnung wurde gewöhnlich einmal monatlich ausgezahlt. Die Kost der Dienstmädchen war meistens sehr schlecht und oft unzureichend. Sie mußten getrennt von der Familie essen, gewöhnlich in der Küche, während die Familie im Speisezimmer tafelte. Ähnlich wie bei der Einnahme von Mahlzeiten waren die Dienstmädchen bei der Zimmerzuweisung (als einem Teil der Entlohnung) sowohl persönlich als auch räumlich von der Familie des Arbeitgebers getrennt. Die Unterkunftsverhältnisse der Dienstmädchen waren sehr schlecht. In Ljubljana übernachteten sie oft in Küchen, manchmal auch in Vorzimmern, auf Klappbetten oder in Schubkästen. Einige Bürgerwohnungen hatten auch besondere Dienstmädchenzimmer. Diese waren außerordentlich klein, dürftig eingerichtet und von den Hausherrnräumen entfernt, meistens mangelhaft gelüftet, beleuchtet und beheizt.

Das Privatleben der Dienstmädchen war sehr eingeschränkt. Der Arbeitgeber war einerseits vor allem um die Sittlichkeit der Dienstmädchen besorgt, andererseits versuchten Hausherrn, ihre heranwachsenden Söhne, sogar Untermieter sowie verschiedene Gesellen, die Dienstmädchen oft auch sexuell zu mißbrauchen. Davon zeugen auch erhaltene polizeiliche Anzeigen.

Schwere Arbeitsbedingungen, schlechte und unzureichende Kost, schlechte Behandlung, Demütigungen durch die Arbeitgeber sowie unregelmäßige Entlohnung waren die häufigsten Ursachen dafür, daß die Dienstmädchen ihre Stelle kündigten bzw. wechselten. Die Dienstmädchen wurden von ihren Hausfrauen entlassen wegen fortgeschrittenen Alters oder Arbeitsunfähigkeit, wegen längerer Krankheit oder wegen Schwangerschaft, aber auch wegen Diebstahl, Faulheit, wegen nächtlicher Herumtreiberei, wegen zu großer Zungenfertigkeit und Streitsucht. Arbeitslose Dienstmädchen waren gewöhnlich darum bemüht, eine andere Stelle zu finden, einige verfielen auch der Prostitution. In Anzeigen, Festnahmeprotokollen, Schubpässen finden wir sehr viele ehemalige Dienstmädchen. Von den Stadtwachtmeistern wurden sie meistens wegen (nächtlicher) Herumtreiberei und unanständigen Benehmens, viele aber auch wegen (nächtlicher) Prostitution angezeigt.

Viele Dienstmädchen kamen in die Stadt mit dem Wunsch zu heiraten. Der Verkehr mit jungen Männern hatte für viele Dienstmädchen schlimme Folgen. Dienstmädchen mit unehelichen Kindern mußten einen großen Teil ihres Lohnes oder sogar den ganzen Lohn für den Lebensunterhalt der Kinder aufwenden, die sie in Pflege gaben, ihren Eltern oder in der Umgebung lebenden Bauern anvertrauten, bei denen sie ihr tägliches Brot als Hirtenknaben oder mit Kinderhüten verdienten.

²⁷ ZAL: REG I/ fasc. 1317, fol. 90.